

Derleyenler
ULAŞ KARAKOÇ - ALP YÜCEL KAYA
İktisat Tarihinin Dönüşü

İletişim Yayınları 2962 • Araştırma-İnceleme Dizisi 482

ISBN-13: 978-975-05-3023-4

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Kemal Vural Tarlan

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler

ULAŞ KARAKOÇ - ALP YÜCEL KAYA

İktisat Tarihinin Dönüşü

Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar

İÇİNDEKİLER

Önsöz

ULAŞ KARAKOÇ - ALP YÜCEL KAYA 7

Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi

ULAŞ KARAKOÇ - ALP YÜCEL KAYA 25

19. Yüzyılda Balkanlar'da Toprak Rejimi ve Emek İlişkileri

YÜCEL TERZİBAŞOĞLU - ALP YÜCEL KAYA 49

20. Yüzyılda Tarımda Dönüşümün Ana İzlekleri

ÖZGÜR BURÇAK GÜRSOY 107

Dünyada ve Türkiye'de Geç Sanayileşme

ULAŞ KARAKOÇ 127

20. Yüzyılda Türkiye Ekonomisinde Mesleki Yapısal Dönüşüm

M. ERDEM KABADAYI 163

Emek Tarihi: Özgür Olmayan Emek Tartışmaları ÖZDENİZ PEKTAŞ	197
Erken Modern Dünya ve Osmanlı Topraklarında Servet ve Gelir Dağılımı HÜLYA CANBAKAL	235
Piyasalar ve Kurumlar: Esnaf Loncaları ONUR YILDIRIM	271
Osmanlı Terekelerinden Fiyat Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler PINAR CEYLAN	303
Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet Hakları Kurumları SEVEN AĞIR	329
Osmanlı Hukuk Tarihine Niceliksel ve Ekonomik Yaklaşımlar BOĞAÇ ERGENE	357
İktisat Tarihçilerinin Görgüsü, Bilgisi; ya da İktisat Tarihi Eğitim-Öğretiminde Ders Kitapları EYÜP ÖZVEREN	381
YAZARLAR	421

Önsöz

ULAŞ KARAKOÇ - ALP YÜCEL KAYA

1976 yılında, ABD’de yayımlanan önde gelen ekonomi dergilerinde iktisat tarihi konulu makalelerin gitgide azaldığını gözlemleyen Donald McCloskey, geçmiş ekonomilerden kullanışlı bir bilgi edinilip edinilmeyeceğini sorguladığında, iktisat tarihi özellikle Amerikan akademisinde en zor günlerini yaşıyordu.¹ Neredeyse 40 yıl sonra Ran Abramitzky “İktisat ve Modern İktisat Tarihçisi” adlı makalesinde yine önde gelen iktisat dergilerinde iktisat tarihi makalelerinin sayısında son on-yirmi yılda belirgin bir artış olduğunu gösterdi.² Son yıllarda iktisat tarihine yönelik artan ilgi Daron Acemoğlu, James Robinson, Thomas Piketty, Niall Ferguson, Kenneth Pomeranz, Barry Eichengreen ve David Graeber gibi çok farklı ekollerden araştırmacıların yayımladıkları kitapların popülerliğinde de görülebiliyor.

İktisat tarihi, 1960’lar ve 1970’ler boyunca kalkınma meselesinin damga vurduğu sosyal bilimler gündeminin hem dünya hem de Türkiye’de en iddialı ve gözde araştırma alanlarından biriydi. Modernleşme teorisinden üretim tarzları arası geçiş tar-

---

1 Donald N. McCloskey, “Does the Past Have Useful Economics?”, *Journal of Economic Literature* 14, no. 2 (1976): 434-461.

2 Ran Abramitzky, “Economics and the Modern Economic Historian”, *The Journal of Economic History* 75, no. 4 (2015): 1240-1251.

tışmalarına, *Annales* okulundan kliometriye kadar uzanan geniş bir yelpazenin etkisi altında gelişti. Hacettepe Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nin 1973'te ortaklaşa gerçekleştirdikleri seminerin ürünü olan ve 1975'te yayımlanan *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, 1977 yılında çıkmaya başlayan *Toplum ve Bilim* dergisinin ilk sayıları, 1978 ve 1979-1980'de ODTÜ *Gelişme Dergisi*'nin birer özel sayısı olarak yayımlanan *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar I ve II* bu dönemdeki araştırma ve tartışmaların Türkiye'deki yansımalarını gösteren ve sonradan klasikleşmiş derlemelerdir.³

1970'li yıllarda dünya ekonomisinin girdiği kriz ve 1980'lerle birlikte yaşanan iktisadi ve toplumsal dönüşümle iktisat tarihi çalışmalarının genel olarak tüm dünyada ivme kaybetmesine rağmen, 1993'te ilk defa iki iktisat tarihçisinin, Robert W. Fogel ve Douglass C. North'un Nobel Ekonomi Ödülü alması dünyadaki iktisat tarihi çalışmalarını yeniden canlandırarak yeni teorik yaklaşımları ve araştırma yöntemlerini gündeme getiriyordu. Ödülün gerekçesi de zaten her ikisinin iktisadi ve kurumsal değişimi açıklama doğrultusunda iktisat teorisi ve niceliksel yöntemleri kullanarak iktisat tarihi araştırmalarını yenilemeleri idi. Gerçekten de Fogel'in kliometri, North'un da Yeni Kurumsal İktisat bağlamındaki iktisat tarihi çalışmaları 1980'lere kadar Marksist perspektifin tartışma gündemine hâkim olduğu iktisat tarihi araştırmalarına değişen siyasi atmosfer içinde farklı bir yön verdi. 2000'li yıllarda da başka önemli iktisatçı ve iktisat tarihçilerinin, özellikle Daron Acemoğlu'nun çalışmaları kurumlar ve uzun dönemli ekonomik değişim sorununu iktisat tarihinin merkezî sorunlarından biri haline getirdi. Öte yandan, Kenneth Pomeranz'ın 2000'de yayımlanan *Büyük Ayrışma, Çin, Avrupa ve Modern Dünyanın Oluşumu* başlıklı, dünya ekonomisinin tarihsel gelişimini karşılaştırmalı bir bütüne perspektifiyle inceleyen kitabı ve takip eden tartışmalar "büyük ayrışma" ekseninde canlı bir ampirik ve tarihsel araş-

3 Disiplinin Türkiye'deki tarihinin 1990'lara kadarki döneminin kısa bir değerlendirmesi için, bkz. Şevket Pamuk ve Murat Çizakça, "İktisat Tarihi", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler* (Ankara: TÜBA, 1997).

tırma gündemine yol açtı. Yine çok yakın geçmişte, Thomas Piketty'nin gelir ve servet eşitsizliğini tarihsel perspektifte ele aldığı *21. Yüzyıl'da Kapital* kitabı, iktisadı tarihsel analizle yeniden buluşturma önerisini daha da pekiştiriyordu. Siyasal iktisat geleneğini takip eden sosyal bilimciler ise 1990'larda yaşadıkları şoku atlatma yolunda 2000'li yıllara yeni araştırma gündemleriyle girdiler: piyasalar ve değişim ilişkilerinin zamanla geçirdiği evrim (örneğin David Graeber, Kojin Karatani), emek piyasalarındaki dönüşüm (örneğin Tom Brass, Marcel van der Linden, Sven Beckert), kapitalist gelişmenin piyasanın hiç gelişmediği (doğa ve ortak mallar) ya da sınırlı geliştiği (özellikle tarım) alanları dönüştürmesi ile ilk birikim ve sermaye birikimi dinamiklerinin yeniden değerlendirilmesi (örneğin David Harvey, Peter Linebaugh), 2008 krizi sonrası kapitalizmin kriz dinamikleri (örneğin Adam Tooze, Michael Roberts).

1960'lardan günümüze bütün bu dönemin entelektüel ve akademik öyküsünü tartışmak karmaşık ve zor. Üstelik iktisat tarihi ile iktisat ilişkileri, 19. yüzyılda klasik siyasal iktisat ile tarihsel okul arasındaki yöntemsel tartışmadan başlayarak ancak çok geniş bir tarihsel planda anlaşılabilir. Buna rağmen yakın dönem açısından 2008 finansal krizinin ve Büyük Resesyon'un (kimilerine göre Depresyon'un) dikkatleri tekrar iktisat tarihine çektiği belirtilebilir. Bu artan ilgide iktisat teorilerini test etmek için tarihsel verilerin uygun olması ya da tarihten iktisat politikası dersleri çıkarmak gibi görece pragmatik kaygıların yanı sıra, iktisadın tekrar "büyük sorular" sormaya başlaması da rol oynuyor. Neden bazı ülkelerin diğerlerinden zengin olduğu, ya da neden sanayi devriminin İngiltere'de yaşandığı gibi sorular kesin olarak yanıtlanması neredeyse imkânsız, ancak önemi nedeniyle ihmal edilemeyecek sorular ve her halükârda temelde iktisat tarihçisinin ilgi ve faaliyet alanına giriyor. Dolayısıyla, ekonomik faaliyetin uzun dönemli boyutlarını sorunsallaştırmaya başladığı anda iktisatçı iktisat tarihçisi ile konuşmaya başlıyor.

Böylece, 1990'lardan bu yana, ekonomik krizlerden uluslararası ticaret tarihine, coğrafi bölgeler arasındaki eşitsizliklerden hukuk-ekonomi ilişkisine, emek tarihinden piyasa enteg-

rasyonuna çok çeşitli alanlarda, teorik açılımlar içeren ve yenilikçi yöntemlerle geliştirilmiş tarihsel verilere dayanan pek çok araştırma yapıldı. Bugün, iktisat tarihi hızla, iktisat, tarih, siyaset bilimi ve sosyoloji ile diyalog içinde olan, zengin ve yaratıcı bir araştırma gündemine sahip, metodolojik ve teorik çeşitliliğe sahip bir akademik disipline dönüşüyor.

Öte yandan, dünya literatüründeki bu gelişmelere ve Türkiye’de modern tarihçiliğin önemli başlıklarından biri olmasına rağmen, Türkiye’de iktisat tarihi çalışmaları son otuz yılda bireysel çaba ve çalışmalarla sınırlı kaldı. Türkiye’deki araştırma ortamını yeniden canlandırma yönünde 2000’lerin hemen başında kurulan Türkiye İktisat Tarihi Araştırmalar Platformu (Tİ-TAP) 2007 ve 2010’da iki kongre düzenlemesine rağmen, üçüncü kongreyi ancak dokuz sene aradan sonra 2019’da düzenleyebildi. Mehmet Genç’in son kongre açılış konuşmasında vurguladığı gibi bu süreçte iktisat tarihçilerinin örgütlenmesinde başarı gösterilemediği gibi Türkiye’deki iktisat tarihçiliğinin içine kapalı gündem ve yaklaşımları aşılamadı. TİTAP tecrübesiyle birlikte, belki onun başarısına sınır çeken gelişme, Türkiye’de iktisat tarihinin bir yandan tarih disiplini içinde kültür tarihçiliği ve sosyal tarihçilik lehine ihmal edilmesi, bir yandan da ana akım iktisat disiplini tarafından ikinci plana atılması oldu. Ancak, bu çift yönlü baskıya rağmen iktisat tarihçileri Türkiye’de yeni sorular, sorunsallar ve metodolojilerle çalışmalarını sürdürmektedirler. 2000’li yıllar sonrası ortaya çıkan ve yukarıda çerçevesi çizilen dinamik araştırma gündemi özellikle yurtdışında yazılan doktora tezleri ile Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihini konu alan çalışmaları yeni bir solukla yüreklendirdi. Ama araştırma sonuçları çoğunlukla uluslararası toplantılarda sunulur ve tartışıldı ve yurtdışındaki belli başlı dergilerde yayımlandı. Türkiye’de yeni yaklaşımları yansıtan yayınlar genelde çeviri kitaplar oldu ve sınırlı da olsa iktisat tarihi literatürünün güncel ve seçkin yapıtlarının yayımının son dönemde bu şekilde ivme kazandığını not etmek gerekir.⁴

4 Yalnızca son yıllardaki örnekleri sıralamak gerekirse: Prasannan Parthasarathi, *Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı? Küresel Ekonomik Ayrışma*

Şevket Pamuk'un kitabımızdaki söyleşide de altını çizdiği gibi 2000'li yıllarla birlikte iktisat tarihinin kazandığı ivmede gelişmiş coğrafyalar kadar gelişen coğrafyalarla ilgili çalışmalar etkili oldu. Bununla birlikte daha bütüncül yaklaşımlar ve “büyük anlatılar” (*grand narratives*) tekrar gündeme geldi, dünya iktisat tarihi üzerine çalışmalar ortaya çıktı.⁵ Ama bu çalışmalarda Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi kendine ya yer bulamadı ya da daha geniş bir bütünün bir parçası olarak Ortadoğu bağlamında hazırlanan bölümlerde yer bulabildi.⁶ Kapalı devre içinde üretim, bu sefer tersten, Ortadoğu çalışmalarının önemli dergilerinden *International Journal of Middle East Studies*'in Ortadoğu ve İslâm iktisat tarihi çalışmalarının gündeminin değerlendirildiği sayıda da kendini gösterdi⁷ ve böylesi bir tartış-

---

1600-1850 (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019); Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu, Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018); Henry Heller, *Kapitalizmin Doğuşu, 21. Yüzyıldan Kapitalizme Bakış* (İstanbul: Doruk Yayınları, 2017); Jürgen Kocka, *Kapitalizm Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018); Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2016).

- 5 Tirthankar Roy ve Giorgio Riello, *Global Economic History* (Londra: Bloomsbury, 2018); Robert C. Allen, *Global Economic History: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Francesco Boldizzoni ve Pat Hudson, *Routledge Handbook of Global Economic History* (Londra: Routledge, 2015).
- 6 Huri İslamoğlu, “Economic History in Middle Eurasia: Beyond Histories of Stagnation and Deficiencies”, *Routledge Handbook of Global Economic History*, der. Francesco Boldizzoni ve Pat Hudson (Londra: Routledge, 2016). Aynı şekilde şu makaleyi de örnek gösterebiliriz: Şevket Pamuk, “Institutional Change and Economic Development in the Middle East, 700-1800”, *The Cambridge History of Capitalism, cilt 1, The Rise of Capitalism: From Ancient Origins to 1848*, der. Larry Neal ve Jeffrey G. Williamson (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
- 7 Dergi dosyası şu başlık altındadır: A Discussion on the State of Middle Eastern/Islamic Economic History, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 44, no. 3 (2012). Bu sayıdaki makaleler ise şöyledir: Boğaç A. Ergene, “Introduction”; Maya Shatzmiller, “The Economic History of the Medieval Middle East: Strengths, Weaknesses, and the Challenges Ahead”; Şevket Pamuk, “Economic History, Institutions, and Institutional Change”; Huri İslamoğlu, “Beyond Histories of Stagnation to “Living” Histories of Possibilities”; Jean-Philippe Platteau, “Contextualization Is Not Antagonistic to Theorization”; Timur Kuran, “Synergies between Middle Eastern Economic History and the Analytic Social Sciences”; Boğaç A. Ergene, “On the Use of Sources in Ottoman Economic History”.

ma ancak bir alan çalışmaları (*area studies*) dergisinde yer alabildi. Bu kitapta yer alan makaleler tam da bu bağlamda bir taraftan Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi yazımının büyük sorular ve büyük teorilerle diyalogunun zayıflığına, diğer taraftan da Osmanlı ve Türkiye coğrafyasını dünya ekonomisi içerisinde değerlendirerek karşılaştırmalı çalışmaların eksikliğine dikkat çekiyorlar.

İktisat tarihinin sosyal bilimlerde böylesine tekrar ön plana geldiği bu dönemde hem dünya literatürünü hem Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi literatüründeki gelişmeleri bir arada tartışan ve değerlendiren yeni bir derleme çalışmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz.⁸ “Türkiye’de iktisat tarihi çalışmalarının neresindeyiz?” sorusunu yanıtlamaya çalışan bu derleme kitap, iktisat tarihçiliğimizin geldiği aşamayı ortaya koymayı hedefliyor. Her biri kendi çalışma alanında aktif araştırmalar yürüten isimler tarafından yazılan makalelerle dünya literatüründeki gelişmeleri tartışmayı, Türkiye ve Osmanlı çalışmalarının geldiği aşamayı bununla ilişkilendirmeyi, yeni araştırmaların bulgu ve sonuçlarının sunulmasını amaçlıyor. Bu açıdan kitap özgün ve spesifik araştırmaları sunmayı değil, belli başlı araştırma ve tartışma konularını, Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmalarının vardığı düzey bağlamında ortaya koymayı amaçlıyor. Kaynak kullanımını, yeni yöntemleri ve yeni sorunsalları özel olarak vurguluyor.

* * *

İktisat tarihi çalışmalarının durumunu uzun yıllardan sonra yeniden değerlendirmeyi amaçlayan elinizdeki bu kitaba Şevket Pamuk’la bir söyleşi ile başlamayı uygun gördük. Bilindiği gibi,

---

8 2000’ler sonrası Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi araştırmalarını ve gelişimini değerlendiren başka çalışmalar da olmuştur, bkz. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *Türk İktisat Tarihi Sayısı*, no. 1, 2003; Eyüp Özveren, “Economic History in Turkey - Advent, Present Condition and Prospects”, *South African Journal of Economic History* 22, no. 1-2 (2007): 142-166; Erol Özvar, “Economic History in Turkey”, *Where is Economic History Going? Methods and Prospect, from the 13th to 18th Centuries*, der. F. Ammannati (Prato: Firenze University Press, 2011), 79-104.

Pamuk 1970'lerden beri istikrarlı ve verimli biçimde iktisat tarihi çalışmalarına devam eden, yurtiçinde ve yurtdışında akademik çevreler ile ilişki içinde dünya iktisat tarihindeki gelişmelerin Türkiye ile bağımlı kuran en önemli isimdir. Pamuk, iktisat tarihi disiplinine dönük ilginin yeniden artmasını, dünyada uzun vadeli gelişmenin sadece piyasa düzeni kurmakla ilişkili olmadığını anlaşılmasına bağlıyor. Neoliberal politikaların tıkanmış olması, iktisat tarihçiliğini de iktisadı da daha çok sesli ve arayış içinde disiplinler yapıyor. Bu tespit Yeni Kurumsalcılığın, örneğin Douglass North'un ilk dönem çalışmalarında görülen ve daha sonra Acemoğlu'nun ampirik ve teorik çalışmalarına yön veren, uzun vadeli büyümeyi özel mülkiyet ve piyasa kurumlarının oluşması ile açıklayan düşüncenin eleştirisi olarak da okunabilir.

Pamuk'un geçtiğimiz yıl yayımlanan *Uneven Centuries* çalışmasına, iki yaklaşımın damga vurduğunu görüyoruz. Birincisi, ekonomik gelişmenin yakın (*proximate*) ve derin (*deep*) belirleyicileri arasında yaptığı ayrım. İkincisi ise kurumsal gelişmenin formel ve enformel biçimleri arasındaki ayrım. Pamuk, Yeni Kurumsalcılığa eleştirel bir mesafede durmakla birlikte, bu ekolü iktisat içinde "büyük soruların" konuşulmasına olanak sağladığı için önemli buluyor. Son on yıllarda bu ekolün kurumlar –geniş anlamda– ile kültür ve coğrafya gibi konulara yoğunlaştığını biliyoruz. Pamuk ise "çıkarların" kurumsal gelişmeyi belirleyen en önemli faktör olduğunu, "farklı toplumsal kesimlerin çıkarlarının ve sonunda bu kesimlerin devletle ilişkilerinin" iktisadi sonuçları ortaya çıkardığını vurguluyor. Siyasal gelişmelerin kaynağında ona göre "seçkinler arasındaki ayrılıklar" bulunuyor. Bu çatışmanın sadece Batılılaşma çerçevesindeki reformlarda olduğu gibi formel kurumlarda ifade edilmediğini ve enformel alanda farklı toplumsal kesimlerin gösterdikleri direnci vurguluyor.

Yeni Kurumsalcılık, geniş biçimde tanımlandığında, son on yıllarda iktisat tarihine damga vuran yaklaşımlardan biri ve bu kitapta da ayrıntılı olarak tartışılıyor.⁹ Onur Yıldırım loncalar

9 Yeni Kurumsalcılık içinde yer alan bir akım, kurumları kültür ve din bağlamında ele almaktadır. Timur Kuran'ın çalışmaları bu akımın Osmanlı iktisat

çerçevesinde konuya değiniyor ve esasen bu ekole oldukça mesafeli durmakla birlikte disipline araştırma gündemi ve yöntemi konusunda katkı yaptığını söylüyor: “Yeni Kurumsalcılar mevcut tarihsel istatistiki verileri farklı modellerde yeni baştan kullamp, arkalarına aldıkları büyük araştırma fonlarıyla tarihçilerin sormaya cesaret edemedikleri büyük soruları formüle etmeye devam etmişlerdir. (...) Bir yandan birçok yeni ve farklı veri setleri üretirken, diğer yandan da karmaşık tarihsel süreçleri ‘sadeleştiren’ birkaç denklem üreterek, aslında uzun süredir havanda su döven iktisat tarihçiliğine kaybettiği prestiji olmasa da popüleriteyi bir nebze de olsa geri kazandırmışlardır.” Seven Ağır ise kurumlarla ilgili yaklaşımları daha sistematik biçimde yapıyor ve mülkiyet kurumlarına odaklanıyor. En açık biçimde ana akım neoklasik iktisat içinden doğan Yeni Kurumsalcılık ile Marksist tarih anlayışı arasındaki potansiyel diyalogu ya da aslında diyalogsuzluğu tartışıyor. Ağır’ın Osmanlı kurumları bağlamında formüle ettiği sorular ilginç bir araştırma programının ipuçları olarak da görülebilir: Mülkiyet haklarının şahsi olarak tanımlanmadığı durumlarda ikame kurumların var olup olmadığı, 19. yüzyıldan sonra tanımlanan özel mülkiyet haklarının kaynakların nakil edilebilirliğini artırıp artırmadığı ve mülkiyetteki hukukun değişmesinin toprakta üretkenliği nasıl etkilediği.

Pamuk’un “karmaşık nedensellik ilişkileri” ve farklı toplumsal kesimlerin arasındaki çatışmaya yaptığı vurgu ile Yücel Terzibaşoğlu ve Alp Yücel Kaya’nın Balkanlar’daki toprak mülkiyeti ve emek ilişkileri etrafındaki çatışmalara odaklandığı çalışması arasında uyum bulmak mümkün. Bu ortaklık en genel anlamda tarihsel analize çağrı olarak okunabilir. Terzibaşoğlu ve Kaya, “Toplum geometrik bir şekil değildir,” diyen Bloch’u hatırlatarak, toplumların geçmişte de çok çeşitli, zengin ve karmaşık bir bütünlük olduğunu anımsattığını söylüyorlar. Toprak rejiminde çift-hane sisteminin tarihsel sürekliliği etrafında-

---

tarihindeki örnekleridir. Ama bu yaklaşımın Yeni Kurumsalcılık içinde olmasa da Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi yazımında hâkim olduğunu söylemek gerekir. Bu kitaptaki çalışmalar ise bu tür yaklaşımları ele almıyor.

ki yaygın görüşü Osmanlı Niş'ine odaklanan zengin bir tarihsel malzeme ile tartışmaya açıyorlar. Makale bir yandan toprakta özel mülkiyet rejiminin gelişmesine paralel olarak ortak tasarruf biçimlerinin aşınmasını vurgularken bir yandan da farklı emek örgütlenme biçimlerinin bir aradalığını (piyasa ilişkileriyle servaj tipi örgütlenmeler) tespit ediyor. Bunu sert bir Yeni Kurumsalcılık eleştirisi izliyor: “[Y]aklaşımımız Yeni Kurumsalcılığın mülkiyeti insanlarla şeyler arasındaki ilişkilere indirgeyen, hukuksal ilişkileri idealize edip tarihsizleştiren yaklaşımı yerine, mülkiyet kurallarını insanlarla insanlar arasındaki ilişkilere yani toplumsal ilişkilere, mücadelelere ve bu ilişki ve mücadelelerin tarihselliğine dayandıran bir yaklaşımdır.” Yazarlar 19. yüzyılda tarım sorununu betimlerken “evrensel ve genel kural ve düzenlemeler (iktisadi büyümeyi kolaylaştırıcı kurumlar) arayışındaki kanunlaştırma hareketlerinin yerel ve tekil kural ve düzenlemeleri içeren görenek hukuku ile çatışması bu bölgelerde zaten var olan toplumsal gerilimleri daha da şiddetlendirmiştir,” diyerek hem Pamuk’un formel ve enformel alan ayrımını sorunsallaştırıyorlar hem de siyasi ve iktisadi gelişmeler bağlamında seçkinler arası rekabetin yanında seçkin gruplarla köylüler arasındaki çatışmalara dikkat çekiyorlar.

Devleti merkeze alan tarihyazımı son dönemde siyasal iktisat bağlamında yaygın biçimde eleştirildi. Bu çizgide, Özgür Burçak Gürsoy’un makalesi Cumhuriyet dönemi tarım sektörü bağlamında “devlet elitlerinin niyet ve söylemlerinin” ötesine geçecek şekilde “farklı toplumsal kesim ve sınıfların tarihsel anlatıya katıldığı” literatürden örnekler veriyor. Yazarın kendi doktora çalışması, tütün piyasasına odaklanarak ve arşiv kaynakları kullanarak “TEKEL egemenliği altında görece durgun bir dönem olarak resmedilen 1980 öncesi on yıllardaki piyasa düzenini ‘ezeli bir kaos ve anarşi’ olarak” tanımlıyor. Devlet merkezli tarihçilik tartışması Pınar Ceylan’ın tereke kayıtları ile ilgili makalesinde de ortaya çıkıyor. Ceylan, terekelelerin 1980’lere dek kaynak olarak kullanılmamasının daha önceki devlet odaklı tarihçilik anlayışının bir sonucu olduğunu iddia ediyor. Tamamen başka bir bağlamda, Karakoç’un makale-

si de sadece dış ticaret politikaları üzerinden sanayileşme analizi yapmanın sınırlarına dikkat çekiyor ve 1930'larda Türkiye sanayileşmesini görece fiyatlara ve tarım sektöründeki otonom büyümeye vurgu yaparak açıklama yoluna gidiyor.

Hülya Canbakal'ın Erken Modern dönemde gelir ve refah eşitsizliklerine odaklanan makalesini de devlet merkezli tarih-yazımının bir eleştirisi olarak görmek gerek. Makale öncelikle son yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında yayımlanmış geniş bir literatürün tartışmasını yapıyor. Eşitsizlik çalışmalarının, kaynak sorunlarının yanı sıra, Osmanlı iktisat tarihçiliği içindeki marjinal konumunun ideolojik nedenleri olduğunu belirten Canbakal, "Avrupa feodalizminden farklı kendine münhasır tarih, sınıfsız millet, patrimonyal devlet, hatta Asya Tipi Üretim Tarzı yaklaşımları, Osmanlı topraklarında eşitsizlik ve kaynak dağılımı konusunu gündemden uzak tutmuştur", diyor. Osmanlı için var olan ampirik araştırmaları tartışan Canbakal, mevcut araştırmaların uzun dönemli ve Osmanlı ekonomisinin bölgesel olarak tamamını temsil etmektense uzak olduğunu altını çiziyor ve halen yürütmekte olduğu araştırma projesinin bunu amaçladığını belirtiyor. Canbakal kendi bulgularının "Osmanlı'nın 'klasik' addedilen döneminde bile, gelir dağılımının devletin kendine dair söylemi, hâkim sınıf yapısı ve toprağın yabancılaşmasını ve temerküzünü baskıladığı düşünülen toprak rejiminden beklenmeyecek kadar kötü olabileceğini", ifade ediyor. Benzer biçimde, köylü ile toprak sahibi arasındaki çatışmalı ilişkiyi (devlet-toprak sahibi ya da devlet-köylü ilişkisine odaklanan perspektiflerin eleştirisi ile) devleti merkeze koymadan incelemeye çalışan Terzibaşoğlu ve Kaya da Osmanlı toplumunun uyumlu dünyasını ortaya koyan tarihyazımına eleştirel bir yaklaşım geliştiriyorlar. Diğer taraftan Özdeniz Pektaş da, aynı tarihyazımı tarafından devlete atfedilen tarafsızlık vasfını özgür olmayan emek biçimlerinin inşasında devletin rolüne odaklanarak sorguluyor: "Devlet hem yasalar hem zor aygıtları aracılığıyla sermaye için uygun birikim koşullarının yaratılması, emeğin pazarlık gücünün kırılması, emek maliyetlerinin azaltılması ve böylece özgür olma-

yan emek biçimlerinin yaygınlaşmasına uygun zemin hazırlanmasında kilit bir rol oynamaktadır.”

Pamuk söyleşisinde iktisat tarihi araştırma gündemi bakımından iki vurgu daha yapıyor: Birincisi, karşılaştırmalı çalışmaların önemi. Sözgelimi 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı ile Mughal Hindistan'ı ve Safevi İran'ının başta benzerlikler taşısa da daha sonra farklılaşan para kurumları, mali kurumlar ve toprak düzeni açısından karşılaştırmanın önemli açılımlar sağlayabileceğini ifade ediyor. Ama bu tür bir karşılaştırmayı Doğu ile sınırlandırmıyor, “Güney Avrupa karşılaştırmaları”nın da yararlı olacağını ileri sürüyor. Terzibaşoğlu ve Kaya da “tarımsal üretim ilişkilerinde farklı emek biçimlerinin bir aradahlığı” bağlamında 19. yüzyıl Osmanlı Balkanları'ndaki gelişmelerin özel olarak Doğu Avrupa ile, genel olarak da dünya ölçeğindeki koşutluklarının altını çiziyorlar. Bu bağlamda Pektaş'ın çalışması da özgür olmayan emek biçimlerinin gelişiminde kapitalizmle uyumunun dünyanın hem gelişmiş hem de gelişen coğrafyalarında görüldüğünü ileri sürerek karşılaştırmalı çalışmalar için bir ortak zemin ortaya koyuyor. Aynı doğrultuda Karakoç da, Türkiye-Mısır'ın erken dönem sanayileşmesi üzerine yaptığı çalışmada karşılaştırmalı çalışmaların *kendine-özgü'cü* eğilimleri dengeleme potansiyeline dikkat çekiyor. Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisine odaklanan çalışmalar genellikle, bu dönemde dünya ekonomisinin uzun sürmüş liberal döneminin bitmiş olmasını ve uluslararası ticaretin çöküşüne paralel olarak ekonomi politikaları açısından aktivist bir dönemi başlatmış olduğu gerçeğini azımsarlar. Bu hatırlatma Mısır gibi ülkelerle kıyaslandığında Kemalist dönem ekonomi politikalarını tamamen biricik olmaktan çıkarır ve geniş bir ışıktta görmemize olanak verir.

Karşılaştırmalı çalışmaların Osmanlı iktisat tarihinde niye az uygulama alanı bulduğu konusunda Eyüp Özveren kitabımızdaki makalesinde veri dizilerindeki kopuklukları ve karşılaştırmayı güçleştiren zaman serilerini ileri sürmekte. Aslında bu tespitin de ortaya koyduğu gibi Osmanlı iktisat tarihçiliğindeki niceliksel analiz kıtlığı kitabımızda oldukça sık deği-

nilen bir şikâyet konusu oldu. Özveren yıllar önce yayımladığı önemli bir makalesinde, kliometrinin ve niceliksel çalışmaların Türkiye iktisat tarihine nüfuz etmemesini, ilk dönemde yani 1970'lerde sol politik eğilimli tarihçilerin niceliksel yöntemlere güvenmemesine ve daha sonra iktisat tarihinin daha çok istatistiksel analiz eğitimi almayan tarihçiler tarafından yapılmasına bağlıyordu.¹⁰ Son dönemde yaygınlaşan modern istatistik yöntemlerin tarihsel veri ile kullanılmasını Pamuk da olumlu karşılıyor, ancak niceliksel yöntemlerin ve verilerin hikâye ve teorilerle birlikte anlamlı olduğuna ve iktisatçıların kendi ara- larındaki büyük tartışmaların hiçbirinin ekonometri tarafından sonuçlandırılmadığına vurgu yapıyor.

Bu çerçevede Osmanlı tereke kayıtları ile ilgili niceliksel çalışmanın imkânlarını tartışan Ceylan kendi çalışmasında ulaştığı sonuçlar çerçevesinde iyimser: “Osmanlı terekelerinin İngiliz miras dökümleri ile karşılaştırılması bize terekelerin bugüne kadarki yaygın kullanım alanlarının dışındaki alanlara da ışık tutabilecek tarihsel kaynaklar olduğunu göstermektedir. Erken Modern İngiliz ve Amerikan miras dökümleri gibi Osmanlı terekeleri de farklı mal ve eşya kalemlerinin piyasa fiyatlarının uzun dönemli seyrini takip etmek için kullanılabilirler”. Yazar terekeleri fiyat –piyasa fiyatı– araştırması amacıyla kullanıyor ve 18. yüzyıl boyunca mamul mal fiyatlarının tarımsal mallara göre ucuzladığını, bunun da tüketim mallarının yaygınlaşmasına yol açtığını belirtiyor. Araştırma potansiyelleri açısından İngiltere iktisat tarihinin önemli kaynaklarından miras dökümlerine (*probate inventories*) göre terekelerin bazı yönlerden avantajları olduğu da görülüyor. Örneğin, çok sayıda tereke kaydı var ve bu da uzun dönemli analiz yapmaya imkân sunuyor. Buna rağmen görece fiyatların hareketleri (tarım-sanayi, bölgesel farklılıklar) iktisat tarihinde önemli bir alan olsa da Osmanlı fiyat araştırmaları sınırlı. Bu bakımdan, Ceylan, vakıf ve imaret muhasebe defterleri, saray mutfağı hesap defterleri ve narh ka-

---

10 Eyüp Özveren, “Economic History in Turkey: Advent, Present Condition and Prospects”, *South African Journal of Economic History* 22, no. 1-2 (2007): 142-166.

yıtlarına dayanan mevcut fiyat çalışmalarının dönem ve coğrafi bölgelere göre dağılımının oldukça dengesiz olduğuna ve bu kaynakların gıda dışı malların fiyatlarına ilişkin çok kısıtlı veri sağladığına dikkat çekiyor.

Boğaç Ergene'nin makalesi, 17.-18. yüzyıllarda Kastamonu üzerine çalışmalarına dayanarak hukuk tarihinde niceliksel yöntemlerin ve ekonomik yaklaşımların kullanılması ile ilgili yönetsel bir tartışma yürütüyor. Ergene, "Osmanlı yargısının gruplar arası ilişkileri (ve hiyerarşileri) düzenleme ve yeniden üretmedeki rolü üzerine çoğu meslektaşımın ortaya atmış olduğu iddialar neredeyse tamamen anekdotlara ve öznel izlenimlere dayanıyor" diyor. Ergene'nin soruları basit ancak önemli: Mahkemelere kimler, hangi gruplar başvurdu? Hangi sıklıkla? Hangi amaçlarla? Taraflar birbirleriyle müttefik veya hasım olarak ne türde ilişkilere girdi? Hangi ihtilaflar davalara yol açtı? Bu davaları kim kazandı, kim kaybetti? Bu eğilimler zamanla nasıl bir değişimden geçti? Ergene'nin Ze'evi ve Ghazal ile yürüttüğü niceliksel analiz ile ilgili epistemolojik tartışma oldukça önemli, zira nicelikselleştirmeyi temelden reddeden görüş, tarihsel belgelerin sadece kendi bağlamında anlaşılabilirliğini, dolayısıyla başka türlü kategorilendirmelere müsait olmadığını iddia ederek, Osmanlı hukuk tarihi bağlamında, "İslâmi ekonominin, İslâmi siyasetin, ya da İslâmi sosyolojinin ... tamamen kendilerine özgün (*sui generis*) ve temellerini fıkıhta bulan söylemsel düzlemler oldukları imasını taşıyor."

Niceliksel çalışmaların bir başka örneği M. Erdem Kabadayı'nın makalesi. Kabadayı'nın da çıkış noktası aynı: Türkiye iktisat tarihi çalışmalarını uluslararası ve karşılaştırmalı yeni bir çalışma alanı olarak geliştirmekte olan meslek ve mesleki yapı dönüşümü tarihi araştırmaları ile ilişkilendirmek. Bunun için Cumhuriyet dönemi nüfus sayımlarından nüfusun mesleki yapısı ile ilgili olarak istihdam verisine alternatif tutarlı veriler üretilebileceğini savunuyor: "İşgücünün sektörel dağılımındaki veya meslek yapısındaki dönüşüm hem Osmanlı hem de Türkiye tarihinde göz ardı edilmiştir ve bu meseleyi doğrudan konu edinmiş çalışma sayısı çok azdır." Yazar, böylelikle

le tarihsel ulusal gelir hesaplamalarına ve işgücü veri setlerine bir alternatif öneriyor. Benzer biçimde Karakoç da makalesinde Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye sanayisi ile ilgili sektörel üretim tahminleri ve analizine dayanarak özellikle Cumhuriyet dönemi için zengin istatistiksel kaynakların değerlendirilmesi gereğine vurgu yapıyor. Diğer taraftan kitabımızda daha uzun dönemi kapsayan niceliksel çalışmalar da var. Canbal'ın çalışması 1460-1840 arasında terekeler üzerinden yaptığı analizle imparatorluğun merkez topraklarında eşitsizliğin farklı unsurlarını, hem bölgesel hem de bölgelerarası eşitsizlikleri tartışıyor.

Bu kitapta yer alan çalışmalar uluslararası literatürde yürütülen kavramsal ve teorik tartışmalarla diyalog eksikliğini aşma yönünde de çaba gösteriyorlar. Ağır, mülkiyet kurumları bağlamında şöyle ifade ediyor: “Osmanlı iktisat tarihinin en azından mülkiyet haklarına dair hattında çalışmalar benzer eğilimler içinde çeşitliliği (*diversity in unity*) gösterse dahi bu çeşitliliğin uzun vadeli iktisadi sonuçlarını tartışmaya da el verecek şekilde bir alternatif kavramsal çerçeve geliştirme çabası yoktur.” Yıldırım ise çok daha net: “Osmanlı loncaları üzerine Avrupa iktisat tarihçiliğinde olduğu gibi iktisadi büyüme veya kapitalist gelişme tartışmaları çerçevesinde ilerleyen; teknoloji ve yenilik başta olmak üzere bilgi üretim ve aktarım süreçlerine odaklanan bir yazın ve tartışma yoktur.” Bu eksikliği aşma yönünde Karakoç'un makalesinin ilk bölümü geç sanayileşme bağlamında 1980'lerden bu yana ortaya çıkan yeni literatürü tartışıyor ve Türkiye sanayileşmesinin özellikle faktör yapılarının uzun dönemli dönüşümlerine odaklanan, proto-sanayileşme, “çalışkanlık devrimi” ve emek-yoğun sanayileşme başlıklarında ilerleyen literatüre entegre edilmesi yönünde ipuçları öneriyor. Pektaş da güncel politik iktisat tartışmalarının önemli başlıklarından biri olan “özgür olmayan emek” tartışmalarıyla ilgili teorik eğilimleri tartışıyor. Tartışmayı Türkiye'deki mahkûm emeğinin kullanımı konusu ile somutlamaya çalışan Pektaş “mahkûm emeğinin özelliklerinin –düşük ücret, katı iş disiplini ve esneklik– neoliberal emek piyasası politi-

kalarının en belirgin unsurları olduğunu söylersek yanlış olmayız” diyerek hâkim piyasa düzeninde özgür olmayan emeğin konumunun marjinalliği ile ilgili varsayımı tartışmaya açıyor.

İktisat tarihi yazımında iç ve dış faktörlerin önceliği veya rekabeti üzerine tartışma eskiden bu yana sürüyor. Pamuk’un Yeni Kurumsalcılığa yönelttiği eleştirilerden biri de ekonomik analizde dış faktörlerin rolünün küçümsenmesi. Canbakkal da kendi çalışması bağlamında “Osmanlı’da eşitsizlikten söz edebilmek için” hem iç hem de dış faktörlerle şekillenen çok katmanlı bir bütünlüğe ulaşmak gerektiğini vurguluyor. Buna şunu da ekleyebiliriz: Sömürgecilik, emperyalizm, dünya ekonomisi ile 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan eklenme süreci, soğuk savaş ve Bretton Woods’dan Washington Konsensüsü’ne kadar ana politika çerçeveleri analiz edilmeden çevrede ekonomik dönüşüm anlaşılabilir. 1970’lerde Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi çalışmalarının başat başlıklarından olan bu dış dinamiklerin kitabımızdaki tartışmalarda neredeyse es geçildiğinin altını çizmek lazım. Türkiye iktisat tarihi yazımına etkisi büyük olan Dünya Sistemi Analizi’nin etkisinin artık çok silikleşmiş olduğunu da bu bağlamda eklemek gerekir. Örneğin, yazarlardan bazıları çalışmalarında ya dış dinamikleri tartışmadan iç dinamikleri vurguluyorlar (Gürsoy ve Kabadayı’da olduğu gibi) ya da iç dinamikleri dünyadaki hâkim iktisadi-siyasi-toplumsal dinamiklerin bir uzantısı (koşutu) olarak değerlendiriyorlar (Terzibaşoğlu-Kaya ve Pektaş’ta olduğu gibi). Bu gözlemi yukarıda ifade ettiğimiz karşılaştırmalı çalışma özlemi ile birlikte düşününce, kastedilen karşılaştırmaların, iki coğrafyanın/bölgenin birbiriyle ilişkileri ikinci plana atılarak birbirine paralel dikey eksenlerdeki tarihsel gelişmelerinin karşılaştırılması olduğu anlaşılıyor. Böyle bir karşılaştırmalı analiz sonucu örneğin Kabadayı’nın vardığı sonuç şöyledir: “Türkiye’nin 20. yüzyılda yaşadığı kendine özgü kentleşme deneyimi, gecikmiş, kent merkezli ve servis sektörü odaklı bir iktisadi gelişime şekil veren temel aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.” Bu tür bir karşılaştırma çalışması Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi çalışmalarında oldukça yenilikçi ve önemli. Ama bu

tür bir perspektif diğerk taraftan dünya iktisat tarihi literatüründe (belki daha fazla genel tarih literatüründe) güncel araştırma gündeminin gözde yaklaşımı olup *connectedness*, *connections*, *histoire croisée*, *entanglements*, *comparisons* kavramları ile ifade edilen iç-dış faktörler ikilemini aşma çabasındaki bağlantılı-dolaşık-karşılaştırmalı tarih yaklaşımının, Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi çalışmalarında şimdilik pek karşılık bulamadığını bize gösteriyor.

Özveren'in "iktisat tarihçisi, ne okursa, odur" önermesinden yola çıkarak iktisat tarihi ders kitaplarını değerlendirdiği makalesi de hem dünya ölçeğinde etkili olan genel dinamikleri hem de bölge ve ülkelere ait özel (özgün) dinamikleri bir arada, dengeli ele alan bir ders kitabının eksikliğinden bahsediyor. Bu tür kapsamlı bir ders kitabı tam anlamıyla yazılmış değil ve yazar(lar)ını bekliyor. Ama daha da önemlisi Özveren'in altını çizdiği gibi "[a]raştırma ve yayımla desteklenmeyen ve bu yolla kendini sürekli yenileyemeyen bir iktisat tarihi bilgisi, üniversitemizde iktisat tarihi eğitim-öğretimi bakımından bir kısır döngünün habercisi olacaktır... Böylece iktisat tarihi yazınıımız özgünlükten yoksun kalacak ve iktisat tarihçilerimiz kendilerini tekrar etmekten öteye gidemeyeceklerdir. İşte bu nedenle, henüz çanlar iktisat tarihi eğitim ve öğretimi için çalmadan önce, bu konuya önemle yaklaşmak ve gerekli önlemleri almak, iktisat tarihine gönül vermiş hepimizin boynumuzun borcudur."

* * *

Elinizdeki kitap son birkaç yıla yayılan uzunca sayılabilecek bir çalışmanın ürünü. Türkiye'nin hayli kendine özgü yakın dönem sosyal ve politik ortamının ve dönüşümünün "dikkat dağıtıcı" ve zorlayıcı özelliklerine rağmen yazarlarımız değerli zamanlarını ve emeklerini esirgemediler. Hepsine içtenlikle teşekkür etmek istiyoruz. İktisat tarihi belki de profesyonel bir araştırma alanı olarak her zaman "küçük bir köy" olarak kalacaktır. Ancak, Osmanlı ve Türkiye'nin iktisat ve iktisat dışı tarihiyle entelektüel olarak ilgilenen geniş bir kesimin ol-

duğunu biliyoruz. Bu kesim için elinizdeki kitap umarız faydalı bir literatürü yakalama işlevi görecektir. Öte yandan, aynı zamanda, bu *küçük köyde* pratisyen olarak katkısı olacak akademisyen adaylarına ve bundan sonra iktisat tarihi ile ilgilenmek isteyen yerleşik tarihçi ya da iktisatçılara faydalı bir referans sunacak ve belki de işlerini kolaylaştıracaktır.

Joel Mokyr, Nick Crafts ve onlara katılan Ran Abramitzky, iktisat tarihinin küçük bir disiplin olduğunu (“açık ve küçük bir ekonomi”) ve bu disiplinin içindekilerin kendi aralarında konuşmak yerine yanı başındaki daha büyük disiplinlerin – başta tarih ve ekonomi– dillerini konuşmak zorunda olduklarını belirtirler.¹¹ Bu kitabın Türkçe okuyan tarihçi, iktisatçı, ve diğer sosyal bilimciler ile iletişim düzlemimize katkı yapmasını temenni ederiz.

---

11 Joel Mokyr, “Preface”, *The Oxford Encyclopedia of Economics History* (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. xxi-xxvii; Nicholas Crafts, “Economic History Matters”, *Economic History of Developing Regions* 27, no. 1 (2012): 3-15; Abramitzky, “Economics and the Modern Economic Historian”.